

Několik úvah k problematice společenského formování socialistického životního stylu a jeho podmínek¹

OLGA RONISOVÁ

Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

Probíhající etapa budování socialismu je poznamenána pronikavým zvýšením zájmu o komplexní postižení klíčových momentů společenského i individuálního života v jejich celku a také v jejich dlouhodobých perspektivách. Ve společenských vědách se to projevuje teoretickým rozvíjením a empirickým ověřováním témat „životního stylu“, „životního způsobu“, „životního standardu“ apod. Ve všech evropských socialistických zemích se vědci intenzivně zamýšlejí nad touto neobvykle složitou problematikou a začínají pracovat na rozsáhle koncipovaných výzkumných úkolech, bezprostředně inspirovaných zakázkami ze strany orgánů společenského řízení a plánování.

Skutečností, která této aktivitě dává smysl, je odlišný kvalitativní charakter socialistické společnosti, mající k dispozici řadu prostředků a nástrojů, jež jí dovoluji nespolehat na spontánnost vývoje v určitých směrech, nýbrž aktivně, uvědoměle a plánovitě do společenských procesů zasahovat. Z filosofického hlediska se socialistická společnost stává subjektem dějinné nutnosti — nejde tedy o to, zda je nebo není ochotna vzít na sebe tuto roli; tato role je přímo atributem její existence a dynamiky. Z tohoto hlediska je pak také samo formování socialistického životního stylu přírodně historickým procesem zahrnujícím jak objektivní podmíněnost, tak nevyhnutelnost participace společenského subjektu, zejména subjektu ztělesněného v institucích socialistického státu.

Objektivní podmíněnost ovšem zdaleka nezahrnuje jen pozitivní aspekt, tzn. nutnost uskutečnění těch kterých přeměn v té které etapě socialistického vývoje. Objektivnost determinace určité sociálně ekonomické a historické situace tkví také v mezích a překážkách, jež se uskutečnění ne-reálných plánů a záměrů kladou do cesty,

odsunují a znemožňují jejich naplnění. Z důsledného pojetí socialistického životního stylu jakožto přírodně historického procesu tedy vyplývá nutnost jeho reálně podloženého i perspektivně nosného konceptuálního vymezení a v konkrétních etapách a úkolech pak takové vytčení jeho obsahu, jež by sice danou skutečnost přesahovalo, ovšem přesahovalo ji v realizovatelné míře. Nic ovšem nebrání tomu, abychom v každém momentě obtížného procesu utváření a přetváření socialistického životního stylu nekonfrontovali již dosažené formy s určitým ideálem, s určitými normami. Naopak, takové počínání bude neobvykle stimulativní, pokud si vždy budeme vědomi jasných hranic mezi ideálem a iluzí a také mezi skutečností, jaká je, a skutečností, jakou bychom si přáli mít.

Těžko můžeme v této etapě zkoumání socialistického životního stylu podat jeho skutečně adekvátní definici, pokusíme se však ukázat alespoň na některé jeho aspekty, jež považujeme z hlediska společenského formování za důležité. V prvé řadě jde o jasné oddělení koncepce socialistického životního stylu od buržoazních pojetí životního stylu, jež záměrně přikládají na skutečnost zkreslující a deformující měřítko.

Tak na jedné straně se v buržoazní ideologii objevují elitářská pojetí, upírající „životní styl“ širokým masám pracujících a soustřeďující se při analýzách na tak či onak definovaných „horních deset tisíc“. Ve zdánlivém protikladu stojí koncepce stírající veškeré třídní a sociální rozdíly ve způsobu života, popřípadě redukcující tyto rozdíly pouze na etnické nebo biologické diferenační dimenze. K. Marx a B. Engels ve svých pracích teoreticky ukázali a empiricky doložili třídně a sociálně zakotvenou diferenciaci život-

¹ Autorka by zde chtěla poděkovat za cenné připomínky doc. dr. B. Filipcové, CSc., doc. dr. I. Hrušovi, CSc. a pracovníkům katedry vědeckého

kommunismu na VSP ÚV KSČ, bez nichž by článek v této podobě nevznikl.

ních forem a způsobů, zejména pak pokázali na specifikum dělnické třídy, vytvářející si vlastní „životní styl“ se všemi jemu vlastními atributy.

Prakticky jediné východisko studia životního stylu pak buržoazní teoretikové vidí v individuálním subjektu vytvářejícím si vlastní svět hodnot, který pak determinuje objektivní charakteristiky jeho života. V návaznosti na to, co jsme uvedli výše, biologické specifikum individua definuje jeho schopnosti a jeho hodnoty, které se pak objektivizují v jeho uplatnění ve společnosti, a tedy i v zařazení do té či oné třídy, do těch či oněch forem životního stylu. Jde tedy o přesně opačný postup, než ten, který je vlastní historickému materialismu, který respektuje roli individua a vidí v něm jedno z možných pracovních východisek analýzy potud, pokud jde o člověka jakožto produkt společenských vztahů a subjekt dějinného vývoje.

S těmito momenty pak souvisí výlučné soustředění zájmu na mimopracovní sféru lidského života a v ní pak zejména na oblast materiální spotřeby. Záměr je zde očividný — po překročení prahu subsistence se konzum stává nejspolehlivějším nástrojem manipulace nejširších pracujících vrstev, nástrojem usměrnění jejich života do nepolitických, privátních kolejí. V odrazu se pak i společenské vědomí dostává ve značné míře do jakéhosi „konzumního transu“, znemožňujícího objektivně vidět a hodnotit situaci.

Naznačili jsme jen některé aspekty, jež musí formulace konceptu socialistického životního stylu pozitivně překonat — ze všech však vyplývá jeho definice jakožto kategorie komplexní, objektivní, konkrétní a dynamické. Komplexností rozumíme nikoli její všeobsáhlost (k níž často tendují buržoazní koncepce), nýbrž postižení klíčových momentů v jejich vzájemném propojení — z tohoto hlediska je také třeba překonat mezery a překážky mezi jednotlivými společenskovědními obory, unifikovat jejich základnu — zaměření — do jediného programu. Objektivnost její povahy pak zahrnuje i rozpornost obsahu, napětí mezi obsahem a jeho formami apod., tzn. všechny ty atributy, jež zpravidla nebývají vlastní subjektivně vyspekulovaným fenoménům.

Konkrétnost zahrnuje dva aspekty — v obecnější poloze je to maximální respekt k dané sociálně ekonomické skutečnosti, úsilí o její stále hlubší poznávání a také o vědecky stále fundovanější rozhodování. Navíc však nejde jen o poznání společenské skutečnosti v jejím průměru nebo souhrnu, nýbrž především v těch jejích složkách, jež představují pro socialistickou společnost hybné momenty jejího vývoje — což je způsob života dělnické třídy, a to nejen z hlediska stávajících životních forem, nýbrž i z hlediska jejího společenského místa a poslání, jež se musí stát osou analýzy a projektování socialistického životního stylu. Charakterizujeme-li konečně socialistický životní styl jako kategorii dynamickou, jde nám nejen o její stálé proměny, které můžeme ve vývoji skutečnosti zachytit, nýbrž především o obrovské potence nadcházejících změn, o její otevřenost do budoucnosti, jež přímo volá po podchycení v perspektivním sociálním plánu společnosti, podloženém co nejdůkladnějšími rozbory aktuálních i potenciálních životních forem.

Z hlediska potřeb společenského řízení a plánování bychom měli socialistický životní styl chápat především jako soustavu proporcí v třídní, sociální, ekologické, etnické, pracovní profesionální, kulturní a jiných dimenzích. Například jde o proporcionalitu člověka obráceného do nitra své existence k jeho společenské angažovanosti, o proporcionalitu vybavení rodinného mikroprostředí (vyjádřeného úrovní individuální krátkodobé a dlouhodobé spotřeby) ke kvalitě širšího životního prostředí, o proporcionalitu rozvržení zájmu o kulturnost práce ke kulturnosti trávení mimopracovní doby atd.

Bylo by ovšem hrubým porušením konkrétně historického přístupu, kdybychom zde předpokládali nebo postulovali nějakou maximální, abstraktní nebo mechanickou proporcionalitu. S ohledem na vývojovou etapu, na skutečné podmínky, na ekonomické, sociální a politické prostředky a zdroje je třeba vždy určit tu variantu proporcionality, jež je z hlediska dané situace možná a z hlediska reálných vývojových perspektiv žádoucí.

Tak v etapě, kdy se práce a aktivní participace na řízení společnosti ještě nemohly stát „přirozenou“ potřebou člověka, je nutno vědomě a záměrně prosazo-

vat do společenského vědomí převahu tohoto momentu. Stejně tak socialistická společnost klade větší důraz na jiné hodnoty než ty, které jsou „spontánním“ vývojem kapitalistické společnosti jednoznačně zdůrazňovány — proti principu individualismu proklamuje kolektivismus, proti principu nerovnosti rovnost, proti materiálnímu rozvoji kulturu; to vše ovšem při maximálním respektování i optimálním rozvíjení stránek individuálních, zvyšování materiálního standardu i naplňování sociální diferenciace jakožto neopominutelné motivační potence socialistického vývoje novým obsahem. Jinak řečeno, „optimální“ proporcionalita v sobě nutně zahrnuje i řadu disproportioní, které pramení nejen z objektivní rozpornosti reality (poznamenané především přežíváním staré dělby práce), nýbrž i z vývojových potřeb té či oné složky socialistického vývoje a toho či onoho aspektu dlouhodobých zájmů dělnické třídy, její historické a společenské role při tvorbě nového životního stylu.

Je velmi obtížné na počátku naší teoretické a empirické práce na problematice socialistického životního stylu a také v omezeném rozsahu jednoho článku určit všechny momenty důležité pro vymezení konceptu z hlediska potřeb společenského řízení, tzn. nejen z hlediska těch či oněch dílčích intervencí, nýbrž z hlediska systematické aktivity socialistických stranických, státních a společenských institucí, zaměřené na komplexnost a dlouhodobou orientaci žádoucích změn. S vědomím všech těchto problémů se pokusíme o naznačení některých forem a směrů společenské politiky a plánování v procesech utváření a přetváření socialistického životního stylu.

Na základě teoreticky určených i prakticky ověřených forem a cest ovlivňování žádoucího vývoje socialistického životního stylu lze předběžně problematiku rozčlenit takto:

1. Socialistický stát jen výjimečně používá přímých administrativních a mocenských forem příkazů, zákazů, postihů, a to zpravidla jen vůči marginálním jevům (povalečství, prostituce, výtržnictví, rozkrádání a jiné projevy životního stylu deklasovaných). Ale ani u marginálních jevů administrativní zásah neřeší kořeny zla a nemá tudíž trvalý účinek.

2. Všeobecná regulace cestou vytváření a realizace právních norem má velký, avšak spíše omezující než pozitivní význam. Cestou zákona lze omezit existenci nežádoucích a nesocialistických forem života — např. přehnaně luxusního života zbohatlíků, soukromého zaměstnávání námezdních sil jednotlivci apod.

3. Velmi závažnou formou intervencí do oblasti životního stylu je sociální politika a zejména její průmět do sociální a zdravotní péče. I když její motivace je jistě širší, znamená ve svém současném pojetí (komplexnost a prevence) jednu z nejúčinnějších cest přímého zásahu do životního stylu zvláště některých skupin obyvatelstva: důchodců a starých lidí vůbec, lidí pohybujících se na hranicích životního minima, početných rodin, osamělých matek, svým způsobem všech dětí, některých etnických minorit (zejména Cikánů), nemocných lidí apod.

Součástí sociální politiky je i mzdová politika, která v sobě odráží nejen dosažený stupeň rozvoje výrobních sil a existující dělbu práce, ale musí zahrnovat zároveň prvky pracovní motivace i realizaci socialistického principu rovnosti.

4. Nesmírně důležitou formou zásahu socialistických institucí do oblasti životního stylu je výchova prostřednictvím školních i mimoškolních vzdělávacích a osvětových institucí, masových sdělovacích prostředků, veřejného ideologického působení přímým stykem (propaganda a agitace). Zde zasahují socialistické instituce přímo do utváření společenského vědomí a lidské osobnosti, do posilování motivací společensky žádoucího individuálního jednání. Obsah výchovného působení je dán především sepětím s celkovými plány přeměny společnosti ve směru socialistické ideologické orientace.

Všechny tyto formy více či méně přímého působení na utváření životního stylu nejsou oddělené — lze říci, že socialistická kvalita vynikne právě teprve jejich koordinovanou kombinací. Zejména propojení účinné sociální politiky v „tradičních“ i „netradičních“ oblastech s aktivním ovlivňováním společenského vědomí ve sféře hodnot a zájmů může v postupném procesu proměnit sled působení socialistické společnosti ve sféře lidských materiálních a kulturních potřeb. Máme zde na mysli nezbytnost sice obtížného,

avšak v zásadě možného poznání vlastních procesů formování potřeb a jejich ovládnutí v klíčových dimenzích. Socialistická společnost nechce a ani nemůže uspokojovat potřeby, jež jsou cizí jejímu charakteru; jestliže ovšem takové potřeby již jednou vzniknou, vyvolává jejich nespokojení společenská napětí a osobnostní frustrace — tak by mohl znít jeden z nesčetných argumentů pro snahu o vytvoření dalších, komplexnějších a hlubších forem společenského utváření socialistického životního stylu, jeho ovládnutí v samotné genezi.

Jestliže zde vyzdvihujeme historicky nebývalou roli socialistické společnosti a jejích státních institucí při komplexním formování života, pak nikoli proto, že bychom v ní viděli zázračného a všemocného řešitele všech problémů a naplnitele všech vzniklých potřeb. Socialistický stát, opírající se o marxisticko-leninský světový názor, více než kterýkoli jiný stát respektuje objektivní podmíněnost své aktivity, nepřekročitelnost mezí, v nichž musí v dané historické etapě rozvíjet své působení. Jde tedy o postupný a kontinuitní proces přetváření základních podmínek a aspektů životního stylu v dlouhodobém časovém horizontu cestou krátkodobého i perspektivního ekonomického a sociálního plánování, prostřednictvím rozvoje výroby, změn v kultuře práce a pracovním prostředí, rozšiřování sortimentu a kvality, spotřeby zboží a služeb, mzdové a sociální, populační a bytové politiky, dále politiky vzdělanostní, osvětové a personální atd.

Ve všech těchto oblastech je pak třeba sledovat určité obecné tendence a faktory, jejichž vývoj bude podmiňovat a dotvářet procesy formování socialistického životního stylu. Zejména máme na mysli:

a) dovršení industrializace cestou komplexní mechanizace a racionalizace výroby;

b) počátky vědeckotechnické revoluce, tzn. první kroky automatizace výroby a řízení a s tím spojený rozvoj terciární sféry;

c) základní směry integrace zemí socialistického tábora, především integraci ekonomickou;

d) kontext rozděleného světa, zejména boj proti pokusům importovat některé západní vzory chování;

e) vývoj třídní struktury a sociální diferenciace;

f) pokračující urbanizaci a vyrovnávání mezi městem a venkovem;

g) všeobecný růst životní úrovně i její diferencovanosti, jež je socialismu vlastní;

h) všeobecný růst úrovně a diferenciace vzdělání;

i) demokratizaci správy;

j) změny ve společenském vědomí.

Tyto faktory² se mohou rozvíjet v různém tempu, formách a vzájemném propojení, mohou působit s různou intenzitou. Je třeba usměrňovat jejich rozvoj tak, aby nebyl jednostranný, samoúčelný nebo živelný, nýbrž aby efektivně napomáhal vytváření a přetváření socialistického životního stylu. Životní styl je z tohoto hlediska třeba pojímat jako mimořádně důležitý integrující aspekt veškeré politické, ekonomické, kulturní a vůbec praktické a ideologické činnosti strany, státních institucí a společenských organizací. Jeho opominutí by mohlo vést ke ztrátě smyslu naší praktické činnosti, k zanedbání socialistických ideálů, k slepému napodobování západních vzorů apod.

Socialistická politika formování životního stylu má za sebou první kroky a zkušenosti. Její další rozvíjení a účinné uplatňování má dvě základní stránky: První z nich je reálný a hluboce vědecký pohled na celý proces — jen v té míře, v níž dokážeme postihnout skutečnost opravdu v jejích nejpodstatnějších strukturách, můžeme ovlivňovat a formovat její další vývoj. Druhou stránkou je výběr nástrojů, prostředků a metod, rozvržení etap a priorit, v nichž a jimiž směry a tempo reálného vývoje plánujeme a realizujeme.

Je třeba kriticky uvést, že již sám první předpoklad rozvinutí široce založeného programu utváření socialistického životního stylu, tj. poznání společenské skutečnosti nejen v jejích statických a jevo- vých formách, nýbrž především v její dynamice a genetice, není v potřebné míře naplněn. Často se má za to, že jednoznačnou odpověď na volání po nezbyt-

² Jejich platnost plně potvrzují i práce polských teoretiků, jako jsou Szczepański, Siciński, Strzelecki.

ných znalostech poskytuje „čistě objektivní“ sbírání empirických dat a jejich kvantitativní zpracování. Takto zpracované materiály se ovšem zpravidla pohybují na úrovni descartovského konkrétna, popisného odrazu skutečnosti, v němž není obsaženo poznání vnitřní struktury jevů a jejich genetiky. Jak známo, pozitivismus je jen zdánlivě nestranný a objektivní – ve skutečnosti kvantifikace a měření kterékoli oblasti reality předpokládá nejprve celou sérii kvalitativních a záměrných voleb, zkoumaným okruhem počínaje a výběrem předkládaných výsledků konče.

Jde tedy o to, abychom dokázali stimulovat a rozvíjet empirický výzkum jednotlivých oblastí životního stylu jako podklad teoretické činnosti a abstrakce podstat. Jinak vzniká reálné nebezpečí, že se dostaneme do bludných tautologií, že budeme v empirii ověřovat pouze to, co jsme vložili do výchozího konceptu našeho přístupu. Teprve v procesu kritické analýzy a abstrakce dostatečného množství dat týkajících se především dynamických aspektů skutečnosti můžeme obdržet plastický obraz života naší společnosti jako celku životních forem, potřeb a zájmů jednotlivých společenských tříd, sociálních skupin a kategorií. Teprve tak můžeme získat skutečně objektivní údaje o tom, kde a jak je nutno zasáhnout, kde a jak podpořit zdravé trendy vývoje nebo korigovat nezdravé v souladu se zájmem a potřebami dalšího rozvoje socialismu. Jen tak lze vytvořit potřebné předpoklady pro praktickou realizaci principu marxismu-leninismu v socialistické společnosti.

Pokud jde o vlastní realizaci socialistického životního stylu, má naše společnost za sebou již řadu úspěšných kroků. Socialistický vývoj se v ní odrazil ve vysoké úrovni zdravotní a sociální péče, v ochraně a rozvíjení práv pracujících, v odstranění příkrých rozdílů životního stylu, v jistém posílení kolektivistických a v oslabení kořistně individualistických životních aktivit kapitalistické minulosti atd.

Nemůžeme ovšem ignorovat skutečnost, že kromě pozitivních socialistických jevů zaznamenáváme řadu fenoménů socialismu bytostně cizích (recidivy buržoazního a maloburžoazního životního stylu, určité rysy spotřebního charakteru života apod.). Měli bychom co nejdříve zaplnit mezeru,

kteřou máme v empirickém ověřování rozsahu a vývojových tendencí těchto jevů, abychom se tak mohli vyhnout jak jejich podcenění, tak přecenění, stejně tak ovšem i nebezpečí jejich chybné sociální identifikace.

Jak s pozitivními, tak částečně i s negativními aspekty životního stylu souvisí celá rozsáhlá problematika sociální diferenciace. Socialistický vývoj odstraňuje všechny příkré diferenciace podmínek a atributů životního stylu, ponechává však dostatečný prostor pro diferencovanost v řadě dimenzí. Obecně lze říci, že taková diferenciace je žádoucí potud, pokud je skutečně založena na socialistických principech odměňování práce a kompenzací za podíl na řízení společnosti a také pokud začíná až od solidně stanoveného „sociálního minima“. I nadále je žádoucí postupné překonávání zejména nejnižších životních forem, posun středních forem k dnešním vysokým standardům i rozumné rozvíjení dnešních nejvyšších vzorů, ovšem nikoli k přehnanému luxusu nebo snobským projevům.

V souvislosti s formulací dalších úkolů v oblasti formování socialistického životního stylu se znovu a znovu klade otázka, kterým směrem zaměřit obrovské úsilí komunistické strany, státních a společenských institucí i nejširších pracujících vrstev.

Na první místo je třeba klást politickou angažovanost každého jedince i sociálních skupin v pracovní i mimopracovní sféře, na další angažovanost při plnění pracovních úkolů a na této bázi potom rozvíjet kulturní, spotřební a rekreační aktivity v mimopracovní sféře. Takový komplexní přístup nelze v žádném případě nahradit abstraktními kritérii vyspekulované škály hodnot nebo vulgárně materialistickou redukcí socialistického životního stylu na cosi měřitelného životní úrovni, tzn. především sumou spotřebních statků a služeb, kterou jedinec nebo sociální skupina disponují.

Z hlediska nesmírné složitosti všech těchto problémů a nestejného stupně jejich řešitelnosti je ovšem pochopitelné, že v této počáteční etapě studia se socialistický životní styl analyzuje především v kategoriích mimopracovních aktivit, volného času a jeho využívání, materiální a kulturní spotřeby. Logicky k tomu vede

relativně snazší metodologická zvládnutelnost problematiky a nesrovnatelně větší množství dat.³ Prakticky ve všech socialistických zemích se k problematice životního stylu přistupuje z této strany, ovšem s plným vědomím dílčího charakteru takového přístupu a nutnosti jeho rozšíření na plnou strukturu životního stylu jakožto komplexně formulovaného cíle socialistického vývoje.⁴

*

Pokusme se nyní z tohoto hlediska naznačit některé klíčové oblasti problémů, na které je třeba zaměřit cílevědomou pozornost ze strany socialistického státu, komunistické strany a společenských institucí.

I. Na prvním místě půjde o opatření týkající se *civilizačně technických podmínek životního stylu*.

1. Klíčový význam bude hrát v tomto směru překonání bytové krize, postupná likvidace nejhorších forem bydlení a rozvoj diferencovaných forem bydlení nekonvenčními formami výstavby.

Z toho vyplývá nutnost uvažovat také o:

a) rozšíření dodávky různých typů a druhů nábytku, doplňkových samostatných částí nábytku v přiměřeném cenovém rozpětí, nábytkových stavebnic a příprav pro kutily;

b) postupném rozšiřování kvantity a kvality bytových doplňků a zařízení domácností s cílem doplnit základní vybavení, rozšířit sortiment a umožnit masovou obnovu;

c) rozšíření vnitřního trhu o různé druhy moderních vytápěcích, popřípadě klimatizačních zařízení;

d) rozšíření výroby kvalitního spotřebního zboží, včetně potravin i průmyslových výrobků v bohatém sortimentu;

e) rozpracování a realizaci racionalizačních opatření na úseku služeb, spojených s běžným chodem domácnosti a její modernizací, a to za účelem vytvoření objektivních předpokladů pro snížení zastupitelných aktivit mimopracovní doby, a tím k rozšíření volného času.

2. Dalším úkolem bude rozpracovat koncepci zajištění výstavby „průmyslu volného času“ za účelem vytvoření objektivních předpokladů pro přiměřený rozvoj a naplnění osobních zálib a koníčků lidí v intencích celkové kultivace života.

II. Pokud jde o rozsah *aktivit volného času*, je nutno především hledat *cesty zkracování zastupitelných aktivit vytvářením lepších podmínek pro rozšířenou reprodukci pracovní síly i všestrannější rozvoj člověka*.

V rámci toho jeví se jako účelné perspektivně:

1. odstranit negativní důsledky příliš časných začátků ranních směn, zejména před šestou hodinou ranní, při současném zvyšování kulturnosti dopravy do zaměstnání a zpět;

2. zkracovat čas nutný k zajištění stravování, a to modernizací závodního stravování a rozšiřováním sítě závodních jídelen, sítě sloužící školnímu stravování; současně rozvíjet průmyslovou výrobu polotovarů, rozšířit jejich sortiment a množství za účelem širšího zpřístupnění nákupu polotovarů pracujícím a tím vytvořit předpoklady postupného odstraňování ručního malovýrobního charakteru domácích prací;

3. věnovat pozornost zkvalitnění a modernizaci činnosti služeb usnadňujících ostatní domácí práce (čistírny, opravny prádla, prádelny a pradelny, úklidové služby apod.) a rozšíření sítě těchto služeb na venkově.

III. Pokud jde o *strukturu času*, převažují v ní dnes formy pasivního odpočinku nad aktivním, formy spíše pasivního přijímání programů hromadných sdělovacích prostředků nad vlastní kulturní aktivitou. Došlo k poklesu času věnovaného veřejné činnosti, politické aktivitě a sebevzdělávání. Vzniká zde potenciální nebezpečí možného vývoje tzv. „konzumního“ typu člověka, což je v příkrém rozporu se zájmy socialistického společenského zřízení, usilujícího o harmonicky všestranný rozvoj osobnosti.

³ Důležitým příspěvkem je v tomto směru studie R. Roška, J. Linhart a kol. *K problematice tvorby socialistického životního stylu z hlediska intervence socialistického státu, 1970* (strojopis), založená na

sekundárních analýzách výzkumů mimopracovních podmínek a atributů životního stylu.

⁴ Viz např. práci Geny Konkova *Socialističeski bit*, Sofie 1971.

Jeví se proto nutné v tomto směru postupně prosazovat určitá opatření:

1. V rámci přestavby celého školního systému výuky a výchovy na všech stupních a družích škol zavést systematickou výchovu mládeže k vhodnému využívání volného času, přičemž zvláštní pozornost věnovat výchově v učňovských střediscích.

2. Cestou ROH, SSM a ostatních společenských organizací nenásilně vést pracující a mládež k hodnotnému využívání volného času, a to rozvíjením zájmu o kulturu, podněcováním iniciativy pracujících o další studium a sebevzdělávání a organizováním různých forem kroužků zaměřených na studium odborné profesionální problematiky, a to zejména v zemědělství, kde je nutno i po této stránce připravovat uskutečňování kvalitativních změn.

3. Po linii stranických, odborářských a mládežnických organizací cílevědomě podporovat a usměrňovat rozvoj veřejné a politické činnosti.

4. V souladu s ekonomickými zdroji postupně vytvářet objektivní předpoklady pro pestřejší formy využívání volného času:

a) Na vesnicích vytvářet podmínky k využívání existujících prostorů Jednot, národních výborů a kulturních domů pro rozvoj zájmové činnosti.

b) Zaměřovat činnost SSM na vytváření klubů pro pracující mládež a učňovský dorost.

5. Věnovat cílevědomou pozornost výchově k účelnému využívání volného času prostřednictvím hromadných sdělovacích prostředků (rozhlasu, tisku, televize).

6. V rámci plánované přestavby mezd posílit v souladu s požadavky komplexní racionalizace stimulaci ke zvýšení kvalifikace a vzdělání.

7. Rozpracovávat opatření podporující zájem lidí o využití pracovního volna a dovolené v přírodě s přihlédnutím k nutnosti zamezit její další devastaci.

8. Uvažovat o formách rozšíření všech druhů sportovních činností pro zájemce, kteří chtějí vykonávat sport nikoli závodně, ale vysloveně jako rekreačně odpočinkovou činnost, a zapojit do této akce nejenom instituce ČSTV, ale i ROH a SSM.

9. V zájmu cílevědomého posilování rozvoje pozitivních prvků socialistického

životního stylu systematicky k této problematice zaměřit působení hromadných sdělovacích prostředků cykly výchovných pořadů, literárních a uměleckých programů, různými formami kursů apod.

Z historickomaterialistického pojetí socialistického životního stylu vyplývá, že tak komplexní společenský fenomén nelze z velké části formovat přímo, nýbrž především změnami podmínek určujících a transformujících jeho základní složky. Pak si ovšem musíme všimnout konkrétních specifikací těchto podmínek, jak se projevují v diferenciaci pracovní profesijního postavení a samotné ekonomické aktivity nebo neaktivity, stupních vzdělání a kvalifikace, ve věkové a rodinné struktuře, v ekologických a regionálních charakteristikách apod. Ukažme zde alespoň na některé závažné námětové okruhy, jež by z takové specifikace měly vyplynout:

I. Ekonomická aktivita či neaktivita jsou faktory, které ovlivňují dva druhy životního stylu — lidí aktivních a neaktivních zejména důchodců.

Diference životního stylu mezi těmito dvěma skupinami jsou tak příkré, že vyvolávají dojem kulturní bariéry mezi dvěma životními styly. Nejhlubší příčina spočívá v nízké životní úrovni části důchodců, pohybující se někdy až na hranici životního minima, i když zvýšením a úpravou starobních důchodů byly nejostřejší hrany částečně otupeny.

V tomto směru bude nutné vypracovat komplexní sociální program pro důchodce, v němž bude nutno řešit:

a) ekonomická opatření k dalšímu zvýšení životní úrovně důchodců;

b) prohloubení a rozšíření forem a možností zapojení zdravých důchodců do pracovního procesu v souladu s jejich možnostmi a zájmem;

c) rozšíření možnosti umístění přestárklých nemocných v domovech, speciálních gerontologických sanatoriích a léčebnách, využití pomoci jejich rodin, dobrovolných zdravotnických pracovníků apod., jakož i zlepšení všeobecné lékařské péče o důchodce;

d) otázky související se zabezpečením rozvoje zájmových aktivit důchodců i možnostmi jejich kulturního života, rekreace a cestování; jde o to promyšlenými kul-

turními službami a sociální péčí naplnit život ekonomicky neaktivních občanů atraktivnějším obsahem;

e) výchovu mladé a střední generace k ohleduplnosti a taktosti vůči starší generaci;

f) rozvinutí péče podniků o bývalé zaměstnance (kluby, besedy, návštěvy apod.).

II. Z hlediska základních parametrů životního stylu je v kritické situaci ta věková skupina, která se teprve do ekonomické aktivity zapojuje, totiž mladí lidé. Ekonomické těžkosti, nedostatek bytů, zejména pro mladá manželství, nevybavenost domácností základními prostředky při současných vyšších (oprávněných i žádoucích) kulturních požadavcích působí retardačně na rozvoj a formování životního stylu (omezování a pokles populace a první signály o spotřební orientaci života).

Socialismus nelze budovat bez zapojení mladé generace. Z tohoto důvodu je vysoce politicky a společensky aktuální *vypracovat komplexní sociální a kulturní program pro mladé lidi, který bude řešit:*

a) bytový problém mládeže, zejména novomanželů (podle některých průzkumů pouze 2,5 % mladých manželů získává samostatný byt);

b) formy finanční podpory mládeže (půjčky, slevy při nákupech v souvislosti s vybavováním domácnosti apod.);

c) v rámci přestavby mezd otázky související s pracovním zařazováním a odměňováním tak, aby to odpovídalo dosažené kvalifikaci.

III. *V souvislosti se sociálním programem mládeže se ukazuje nezbytným provést podrobnou analýzu celého školského a mimoškolského výchovného systému a vytvořit jeho novou koncepci v souladu s objektivními potřebami dalšího progresivního rozvoje socialistické společnosti, v jejímž rámci:*

1. bude věnována pozornost výchově těch příslušníků mládeže, kteří ihned po ukončení základního školního vzdělání nastupují do pracovního poměru jako nequalifikovaní dělníci a kteří vykazují nejnížší parametry kulturní úrovně života; řešení tohoto problému je obzvlášť palčivé v souvislosti s plánovaným rozvojem vědeckotechnické revoluce ve všech socialistických státech;

2. budou odstraněny rozdíly mezi učňovským a středně vzdělávacím školstvím, a to nejenom v délce prázdnin, ale i v kulturní výchově a v podněcování zájmů o společenskou a politickou angažovanost;

3. budou rozpracovány cesty a možnosti, aby studující mládež měla už v průběhu přípravy pro budoucí povolání větší možnosti pro kulturní aktivity, sportování, rekreaci, cestování;

4. zvláštní pozornost bude nutno věnovat vysokoškolské části mládeže, a to zejména po ukončení studia, mj. odstraněním počátečních platových nevýhod kvalifikovaných pracovníků při současném zlepšení třídní struktury vysokoškoláků;

5. na všech typech škol bude rozpracována soustava výchovy k socialistickému životnímu stylu — problematika výchovy je o to důležitější, že vzdělání tvoří dominantní determinantu životního stylu; školní a mimoškolní vzdělání by se proto mělo stát zdrojem pozvolných, ale ve svých důsledcích hluboce revolučních přeměn směřujících ke vzniku socialistického životního stylu.

IV. Vzhledem ke skutečnosti, že v důsledku rozdílnosti ekonomického a kulturního rozvoje ČSR a SSR do roku 1948 i přes mimořádně významné úspěchy dosažené v průběhu výstavby socialismu na Slovensku stále ještě existují velmi závažné rozdíly v životním stylu obyvatelstva ČSR ve srovnání s SSR (úroveň bydlení, vybavení bytů, pracovní příležitosti, vzdělanostní struktura, spotřební chování, využívání mimopracovní doby, aktivity volného času apod.), bude nutno:

1. progresivně přetvářet socioprofesionální strukturu a zmenšovat podíl jednoduché manuální práce;

2. postupně zlepšovat vzdělanostní strukturu;

3. budovat a rozvíjet terciární sektor;

4. zvyšovat životní úroveň obyvatel SSR a vyrovnávat ji s ČSR (jak je to zakotveno v plánech pětiletky);

5. postupně odstraňovat napětí mezi pracovní a sídlní strukturou.

V. *Zásady z bodu IV. aplikovat a rozpracovat s přihlédnutím k nutnosti odstraňování diferencí v životním stylu jednotlivých etnických skupin v naší společnosti.*

Bude nutno zaměřit pozornost k dosažení postupného vyrovnávání existujících

rozdílů v životní úrovni, vzdělání, stupni politické a společenské aktivity a účasti na řízení mezi jednotlivými etnickými (minoritními) skupinami v ČSSR i mezi příslušníky českého a slovenského národa zejména odstraňováním nejnižších forem životního stylu u cikánské populace a u minorit na Slovensku. Půjde zejména o odstraňování ekonomických a kulturních rozdílů, mj. postupným citlivým překonáváním určitých národních specifik, které působí retardačně na žádoucí rozvoj životního stylu.

*

Pokusili jsme se alespoň naznačit některé směry a specifikace společenských forem utváření a přetváření socialistického životního stylu. Ve skutečnosti ovšem sama formulace konkrétních úkolů v tomto směru představuje náročnou teoreticko-praktickou činnost, která se musí opírat o konkrétní empirický výzkum existujícího stavu a v něm zakotvených trendů, stejně tak jako o expertízy možných vývojových alternativ.

V kapitalistické, třídně rozdělené společnosti je kategorie životního stylu nástrojem apologetiky vykořisťovatelského systému, nástrojem zakrývání jeho skutečné podstaty a podkladem proklamaci o faktické neexistenci třídních přehrad ve „vlastním naplnění“ života, tzn. především ve sféře materiální spotřeby. Tato záměrná optika vede na jedné straně k vulgárně materialistickému, na druhé straně k subjektivně idealistickému chápání a prezentování této kategorie.

V socialistické společnosti se ovšem kategorie životního stylu stává nástrojem komplexního a dlouhodobě koncipovaného rozvoje společnosti, globální kategorií společenského plánování. Souhlasíme s F. Voborníkem,⁵ který oprávněně poukazuje na nedostatky jeho vymezení, na vágní, nepropracované i neadekvátní definice. Nemůžeme s ním ovšem souhlasit, když z těchto důvodů odmítá samu kategorii životního stylu jako snad zbytečnou nebo marxismu cizí. Podle našeho názoru je kategorie životního stylu kategorií mobilizující komplexnost a perspektivnost našich úvah o společenském vývoji, jeho prognostiku a plánování. Kvalitativní odlišnost její funkce i jejího obsahu je za

socialismu očividná a nelze ji podsouvat funkce a obsah odpovídající její buržoazní apologetické podobě. To jsou ovšem rozsáhlejší problémy, které by vyžadovaly samostatnou odbornou diskusi.

Zásadní nevyhnutelnost cílevědomého přístupu k utváření socialistického životního stylu byla jednoznačně potvrzena v dokumentech XIV. sjezdu KSČ a již před tím na jednáních XXIV. sjezdu KSSS, kde hlavní referát s. Brežněva v koncentrované formě vytyčil generální linii strany při řešení základních podmínek i aspektů životního stylu.

Zvýšeným důrazem na formování socialistického životního stylu se nikterak nepopírá primárnost vědeckotechnického a ekonomického rozvoje, nýbrž naopak se jejich role potvrzuje. Utváření a přetváření životního stylu představuje jejich základní vyústění a v rostoucí míře i jejich základní vývojový faktor. Jakožto komplexní cílová funkce socialistické společnosti, jako koncentrovaný výraz reálné alternativy v kontrastu k bezcílnému traumatu „konzumní společnosti“ má socialistický životní styl i nesmírně významnou ideologickou roli a stává se tak součástí mezinárodního třídního boje. Jde o otázku naplnění historicky nové kvality výrobních vztahů, tzn. jejího promítnutí do všech složek lidského a společenského života a o její plnou integraci v zájmu stále všestrannějšího rozvoje dělnické třídy i ostatních vrstev obyvatelstva.

Резюме

Ронникова О.: Некоторые размышления о проблематике общественного формирования социалистического образа жизни и его условий

В капиталистическом классово разделенном обществе категория образа жизни является орудием апологетики эксплуататорской системы, основой прокламаций о фактическом несуществовании классовых преград в «собственной реализации» жизни, т. е. прежде всего в сфере материального потребления. В сравнении с этим в социалистическом обществе эта категория становится орудием комплексного и в долгосрочном плане намеченного развития общества, глобальной категорией общественного планирования. С этой точки зрения автор понимает социалистический образ жизни прежде всего как систему пропорций в классовых, социальных, экономических, этнических, трудово-профессиональных, культурных и др.

⁵ Viz F. Voborník, *Životní úroveň a životní styl*, Tribuna, 51–52, 1971.

размерах, конечно, как систему пропорций, органически вытекающих из данного этапа развития общества, из объективных условий и пространства возможностей. Это вытекает из понимания образа жизни как естественно-исторического процесса, включающего как объективную обусловленность, так и неизбежность участия общественногo субъекта, особенно субъекта воплощенного в учреждениях социалистического государства.

Из этого определения категории социалистического образа жизни, в свою очередь, вытекает ее комплексный, объективный, конкретный и динамический характер. Комплексность означает прежде всего отражение основных моментов индивидуальной и общественной жизни в их взаимном соединении; объективность включает также необходимую внутреннюю противоречивость ее содержания, напряжения между содержанием и его формами и т. п.; конкретность имеет отношение не только к целому социальной действительности, с которым надо считаться, но сверх того и к выбору первичных с точки зрения динамика социалистического общества слагаемых, т. е. прежде всего к рабочему классу; наконец, динамика включает в себя не только постоянные изменения образа жизни в процессе развития социалистического общества, но в первую очередь его большую нацеленность в будущее, которая должна быть выражена в перспективном социальном плане общества, обоснованном самыми основательными анализами актуальных и потенциальных жизненных форм.

Затем автор уделяет внимание характеру эмпирических исследований, итоги которых предоставляются в распоряжение, и он указывает на значение теории. Только в процессе критического анализа эмпирических данных и теоретической абстракции их достаточного количества мы можем получить пластическую картину жизни общества как в классовом и социальном отношении дифференцированном о целом. Только таким образом можно получить действительно объективные данные, где и как нужно вмешаться, где и каким образом поддержать здоровые силы развития или сделать коррекцию нездоровых в интересах дальнейшего развития общества. Затем он указывает на широкую шкалу общественного воздействия на образ жизни, начиная с нормативных регрессов через частичные вмешательства по формированию потребностей и общественного сознания.

В попытке дать «номенклатуру» социальных проблем, на которые следовало бы сосредоточить внимание социалистического государства, из проблематики образа жизни по определенным причинам избирается прежде всего его внебюджетная сфера — в таком случае дело касается отдельных конкретных жилищных вопросов, некоторых частей потребления, семейной жизни, занятости на работе женщин, — вопросов, которые несмотря на огромный прогресс все еще являются неотложными в порядке дальнейшего их решения. Приведенные проблемы имеют также свой очень важный социальный контекст, который является продолжением неодинаковой дифференцированно-

сти образа жизни в его отдельных размерах. Автор сосредоточивает внимание прежде всего на размерах возраста и занимается проблематикой пенсионеров и молодежи, конечно, обращает внимание на более широкие контексты в социальном отношении специфических проблем социалистического образа жизни.

Категория образа жизни в социалистическом обществе является орудием общественного управления и планирования — исследование должно было бы, следовательно, проходить в постоянном сопоставлении теории, эмпирии, ежедневной практики и реальных перспектив социалистического общества.

Summary

Ronisová O.: Some Considerations Concerning Problems of the Intervention of the Socialist State and Its Institutions into the Creation of the Style of Living

In the capitalist society, divided into classes, the category of the style of living is an instrument of apologetics of the exploiting system, a basis for proclaiming the factual non-existence of class barriers in the "real fulfilment" of life, i. e. primarily in the sphere of material consumption. In the socialist society, on the other hand, this category is becoming an instrument of a complex social development conceived in a long-term perspective, a global category of social planning. From this point of view, the authoress conceives the socialist style of living primarily as a system of proportions in the class, social, ecological, ethnal, professional, cultural and other dimensions — of course, as a system of proportions organically arising from the given developmental stage of the society, from objective conditions and from the space of possibilities. This results from the conception of the style of living as a natural historical process involving both the objective conditioning and the inevitable participation of the social subject, in particular of the subject embodied in the institutions of the socialist state.

This definition of the category of the socialist style of living indicates its complex, objective, concrete and dynamic character. *Complexity* means, first of all, the comprehension of the key moments of individual and social life in their mutual interrelations; *objectivity* involves the necessary inner contradictoriness of its content, the tension between the content and its forms, etc; *concreteness* relates not only to the totality of social reality which must be kept in view, but, moreover, to the choice of components that are of primary importance from the viewpoint of the dynamics of the socialist society, i. e., first of all, of the working class; and, finally, *dynamics* involves not only continuous transformations of the style of living in the process of the development of the socialist society, but primarily its immense openness to the future which should be reflected in the perspective social plan

of the society based on most thorough analyses of actual and potential forms of life.

The authoress then discusses the nature of empirical researches the results of which are available, and points to the importance of theory. It is only in the process of critical analysis of empirical data and of their theoretical abstraction in sufficient quantities that we can acquire a plastic picture of the life of society as a socially and class differentiated whole. This is the only way to obtaining really objective data as to where and how it is necessary to intervene in the interest of the further development of society, where and how the sound forces of the development should be supported or the unsound ones corrected. A broad scale of social influence upon the style of living is then discussed — from normative sanctions over partial interventions to the formation of needs and social consciousness.

In the attempt at a "nomenclature" of the social problems which, in a socialist state, should be in the focus of attention it is

primarily the sphere of free time that, for certain reasons, has been selected from among the problems of the style of living; it involves e. g. particular concrete problems of habilitation, of some components of consumption, of family life, of the employment of women which, in spite of the immense progress achieved, still urgently call for solution. The mentioned problems also have their own very important social context linked with the unequal differentiation of the style of living in its individual dimensions. Primary attention is paid to the age dimension and problems of pensioners and youth are discussed; of course, broader contexts of socially specific problems of the socialist style of living are pointed out.

In the socialist society, the category of the style of living is an instrument of social management and planning; for this reason, research should be based on a permanent confrontation of theory, empirism, every-day practice and real perspectives of the socialist society.